

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

нормативності принципів трудового права України

О. В. Старчук

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри трудового, господарського та екологічного права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглянуто різні підходи до розуміння сутності принципів трудового права через з'ясування їх нормативності. Визначення нормативності принципів трудового права знаходить своє втілення у працях українських та російських науковців як радянського періоду, так і сьогодення, які й стали предметом дослідження запропонованої статті.

Ключові слова: принципи права, норми права, принципи-норми, правові принципи, загальні дозволи і загальні заборони в праві, правові презумпції.

В статье рассмотрены различные подходы к пониманию сущности принципов трудового права через выяснение их нормативности. Определение нормативности принципов трудового права находит свое воплощение в трудах украинских и российских ученых как советского периода, так и настоящего, которые и стали предметом исследования предложенной статьи.

Ключевые слова: принципы права, нормы права, принципы-нормы, правовые принципы, общие дозволения и общие запреты в праве, правовые презумпции.

The article deals with the different approaches to the understanding of the principles of labor law through the

definition of its normativity. Defining the principles of labor law reflects in the works of Ukrainian and Russian scientists as Soviet as modern periods which is the subject of the investigation.

Keywords: *principles of law, rule of law, principles-norms, legal principles, general permits and general prohibitions in the law, the legal presumption.*

Дослідження принципів трудового права триває до сьогодні, і інтерес науковців до цієї проблеми продовжує зростати. Комплексних досліджень, присвячених теоретичним проблемам нормативності принципів трудового права, ще не проводилося. У юридичній літературі немає єдиного підходу до розуміння нормативності принципів трудового права, що, у свою чергу, дає змогу стверджувати про актуальність цієї теми. Тому постає необхідність наукового пошуку й обґрунтування нових теоретичних позицій, спираючись на ті напрацювання, які були зроблені науковцями з теорії права, для вироблення єдиного підходу до розуміння принципів трудового права України.

Загальнотеоретичні аспекти поняття нормативності принципів права були предметом дослідження в працях таких відомих науковців, як М. Г. Александров, С. С. Алексеев, А. М. Колодій, Р. З. Лівшиць, О. А. Лукашова, А. В. Міцкевич, М. С. Малєїн, В. І. Нікітінський та багато інших.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад нормативності принципів трудового права України зробили такі науковці, як К. М. Гусов, Т. З. Герасимів, Р. І. Кондратьєва, В. І. Міронов, А. Ф. Нуртдинова, Ю. П. Орловський, А. С. Піголкин, О. В. Смирнов, Ю. А. Тихомиров тощо.

Разом з тим дослідження, що з'явилися останнім часом в Україні, подекуди не враховують тих змін, що відбуваються в соціально-економічному житті суспільства.

Метою статті є проведення наукового пошуку та обґрунтування нових теоретичних позицій розуміння нормативності принципів трудового права.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити концепції, які сформувались у правовій доктрині під час визначення поняття принципів трудового права;
- з'ясувати співвідношення принципів трудового права з іншими правовими категоріями, зокрема нормами права;
- проаналізувати основні підходи до визначення нормативності принципів трудового права;
- сформулювати власні висновки щодо розуміння нормативності принципів трудового права.

Під час визначення поняття принципів права можна виокремити дві концепції, які сформувались у правовій доктрині.

Згідно з першою концепцією, що побудована на теорії позитивізму, принципи права — це ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства. Прихильниками такої ідеї є Л. С. Явіч, А. М. Васильєв, В. М. Ронжин та інші [1, с. 64; 2, с. 236; 3, с. 34].

Відповідно до другої концепції, яка бере початок від ідеї природного права, принципи права розуміють як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставлять до учасників суспільних відносин з метою гармоній-

ного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації. Дотримуються такого розуміння принципів права О. Ф. Скакун, П. М. Рабінович, В. А. Козлов, К. Є. Ліванцев та інші [4, с. 221; 5, с. 93; 6, с. 212].

Варто зауважити, що в науці не існує єдиної точки зору щодо цієї проблеми. Спробуємо дослідити нормативність принципів права шляхом їх співвідношення з іншими правовими категоріями, та зокрема з нормами права.

Так, В. Ф. Тараненко принципи права і норми права розглядав як тотожні категорії [7, с. 181].

Підлягає критиці позиція автора про тотожність принципів права і норм права, адже це є неможливим ні в етимологічному аспекті, ні в гносеологічному.

Відомо, що термін «норма» означає правило, приклад, мірило, у той час як «принцип» — начало, основа, вихідне положення.

Окрім цього, принципи не містять основних елементів правової норми: гіпотези, диспозиції і санкції.

Недоліки критичного підходу до розгляду співвідношення принципів права і норм права, зауважує В. І. Бородянський, пов'язані не тільки з етимологічним значенням цих понять. Так, якщо відносити статті закону, які закріплюють принципи права, до норм права, автори даного підходу тим самим обмежують перелік принципів права сферою правосвідомості. Ця обставина свідчить також про фактичне змішування статей нормативно-правового акта і норм права. Але статті нормативно-правового акта, як відомо, виступають формою права, не тільки норм права. Крім норм права, зміст права включає у себе й інші правові феномени, у тому числі прин-

ципи права, загальні дозволи і заборони, правові презумпції, правові аналогії тощо, які також можуть набути нормативну форму, тобто знайти відповідне закріплення у статтях закону. Ототожнення принципів і норм права в гносеологічному аспекті пов'язане з доктриною позитивного права, яка була панівною, якщо не єдиною, методологією праворозуміння у вітчизняній юридичній науці радянського періоду [8, с. 109]. Тому відповідно до цієї доктрини право в цілому розкривається через систему норм, обмежується нею, тобто розуміється нормативно, як єдина система норм права.

З поняттям норм права і принципів права, а також їх співвідношенням пов'язані як загальні дозволи, так і загальні заборони в праві, на існування яких уперше звернув увагу С. С. Алексєєв [9, с. 6].

На думку автора, сутність загальних дозволів полягає у відсутності нормативних заборон на діяльність у певній соціальній сфері, а загальних заборон — у відсутності конкретних правових норм, які б уповноважували суб'єктів на здійснення такої діяльності. Як і загальні регулятивні засади, загальні дозволи і загальні заборони мають відмінні і спільні риси як з нормами права, так і з принципами права. З нормами права їх зближує те, що вони можуть розглядатися як загальні правила, які поширюються на певне коло суб'єктів і покликані спрямовувати їх поведінку. У той же час порівняно з нормами права загальні регулятивні засади не є формально визначеними правилами і можуть лише виражатися у юридичних нормах. На відміну від принципів права загальні регулятивні засади належать не до фактичного змісту, а безпосередньо до регулятивної сторони права. Разом з тим за своїм джерелом та значенням принципи пра-

ва і загальні регулятивні засади є однопорядкові правові явища [9, с. 228-236].

Безпосереднє відношення до понятійного аспекту співвідношення принципів права і норм права мають такі правові явища, як правові презумпції (припущення). Під правовою презумпцією розуміють припущення про наявність або відсутність предметів, зв'язків, явищ, які базуються на зв'язку між ними, і предметів, зв'язків, наявних явищ, які підтверджені життєвою практикою [10, с. 326].

При цьому автор зазначає, що загальноправові презумпції (наприклад, правосуб'єктності фізичних і юридичних осіб, які вступають у правовідносини) стали принципами права, а презумпції другого виду (прийоми юридичної техніки) не досягли рівня презумпцій-принципів [10, с. 328-330].

Тому, доречно зауважує В. І. Бородянський, що принципи і норми в структурі права потрібно розглядати як базові, структуроутворюючі і самостійні елементи. Загальні дозволи і загальні заборони, правові презумпції, а також інші суміжні правові явища, хоча й мають свою специфіку, але виконують забезпечувальну, допоміжну функцію щодо принципів і норм права, що слід враховувати в процесі дослідження механізму їх взаємодії [8, с. 110].

Згідно з концепцією, що побудована на теорії позитивізму, основною ознакою принципів трудового права є їх нормативний характер. У радянській правовій доктрині нормативність принципів права науковці визначали через ознаки норм права, указуючи на те, що принципи права є загальнообов'язковими, формально визначеними та встановленими державою.

У сучасний період нормативний характер принципів права через основні ознаки норм права визначає А. М. Колодій,

який вказує на те, що зафіксовані в праві принципи набувають значення норм права, які мають загальнообов'язковий державно-владний характер [11, с. 19]. Адже в разі відсутності норм права ми, як правило, застосовуємо для регулювання відносин аналогію права, тобто за відсутності конкретних норм застосовуємо принципи права.

О. В. Смирнов, дотримуючись позитивістського розуміння принципів права, зауважує, що принципи права є внутрішньою оболонкою всієї системи права, її галузей, інститутів та окремих норм. Норми ж, у свою чергу, є зовнішнім вираженням змісту права, його принципів. Але, на думку автора, співвідношення принципів і норм права не зводиться лише до їх єдності. Справа в тому, що принципи права виявляють себе в нормах права. Проте кожна окрема норма не розкриває принципи права повністю. У даному випадку можемо вести мову про співвідношення принципів права та норм права як про загальне та його частину [12, с. 11-12].

Заперечуючи позицію О. В. Смирнова про єдність та взаємозалежність принципів права і норм права, варто зауважити, що принципи права є основою для формування права, визначають його зміст та сутність, а тому є самостійним елементом системи права.

Ми не погоджуємось з вищезазначеними міркуваннями авторів, що принципи та норми права перебувають у діалектичному взаємозв'язку і є взаємообумовленими, а вважаємо, що вони мають право на існування в одній системі права, але як самостійні, структуроутворювальні елементи.

Класифікацію принципів права на принципи-норми і принципи, які виводяться з норм, уперше запропонували Р. З. Лівшиць та В. І. Нікітінський. Принципи-норми дають відповідь на питан-

ня, що і як вирішує по суті та чи інша галузь права? Їх склад та зміст безпосередньо визначаються законодавцем. Принципи-норми підлягають неухильному, прямому дотриманню так само, як і всі інші норми права. Якщо та чи інша норма суперечить нормі-принципу, то вона не є нормою права. Принципи, які виводяться з норм, не містять у своєму складі конкретних правил поведінки, вони є узагальненням щодо застосування та є засобами відображення тенденцій, напрямків правового регулювання в тій чи іншій галузі права, характеризують правові явища, за допомогою яких здійснюється правове регулювання. Якщо принципи-норми характеризують ту чи іншу галузь права переважно за предметом правового регулювання, то принципи, які виводяться з норм, дають таку характеристику головним чином за методом правового регулювання. Зміст принципів, які виводяться з норм, законодавцем однозначно не визначений і їх застосування не має беззаперечного характеру в порівнянні з принципами-нормами. Вони відіграють визначальну роль при тлумаченні норм права й усуненні прогалин у праві, а тому мають принципи права вагоме значення для подальшого розвитку та вдосконалення законодавства [13, с. 32].

О. В. Смирнов, який теж є прихильником запропонованим Р. З. Лівшицем та В. І. Нікітінським поділом принципів права, зауважує, що нормативністю володіють як ті принципи, які текстуально закріплені в конкретних статтях закону (т. зв. норми-принципи), так і ті, які не отримали такого закріплення [12, с. 13], у нашому випадку — принципи, які виводяться з норм.

У свою чергу, зазначений вище поділ принципів права на принципи-норми та принципи, які виводяться з норм, був підтриманий Ю. П. Орловським

та А. Ф. Нуртдиновою, які вказують, що принципи права можуть бути сформульовані у вигляді норм права — норм-принципів, а можуть виводитися шляхом аналізу й узагальнення із змісту норм права відповідної галузі [14, с. 61].

Проте Р. І. Кондратьєва та О. Гернего, заперечуючи позицію поділу принципів на принципи-норми та принципи, які виводяться з норм, зауважують, що не можуть існувати правові принципи, які б, з одного боку виводилися з правових норм, а з другого, у цих нормах не закріплювалися б. Крім того, навіряд чи можна уявити собі таку ситуацію, за якої принцип права, що має своє «буття» лише в окремих нормах (тільки через них), був би позбавлений якості конкретного правового припису. Конкретність останнього уявляється очевидною, якщо не забувати, що принцип права (як загальне) не існує сам по собі, а лише в діалектичному поєднанні з тим одиничним правилом поведінки, разом з яким він складає окреме, тобто правову норму [15, с. 44].

З іншого боку, досліджуючи правову природу принципів права, багато науковців, зокрема Г. А. Борисов, Т. З. Герасимів, В. І. Міронов, А. С. Піголкин, І. С. Самощенко, Ю. А. Тихомиров, надають велике значення нормам-принципам для подальшого розвитку й удосконалення законодавства. Саме, запобігаючи прогалини та усуваючи недоліки в регулюванні певних відносин, такі норми-принципи і проявляють своє правостановлювальне та правозастосувальне значення.

На підставі комплексного дослідження підходів розуміння нормативності принципів трудового права ми дійшли до таких висновків:

- 1) поділяючи природничі ідеї виникнення права, неприйнятним є ототожнення принципів права й норм права;

2) принципи права і норми права варто розглядати як самостійні, а не взаємозалежні в системі права елементи, оскільки принципи права існують задовго до виникнення позитивного права, є основою для його формування й визначають спрямованість його норм;

3) норми трудового права не повинні суперечити його принципам, а тому законодавець при прийнятті нормативно-правових актів зобов'язаний дотримуватися принципів права, адже вони визначають зміст його норм;

4) неприйнятним є визначення нормативності принципів трудового права, яке обґрунтовували через ознаки норм права, указуючи на їх загальнообов'язковість, формальну визначеність та встановленість державою. Однак принципи трудового права є загальнообов'язковими, оскільки засадничих ідей повинні дотримуватися суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання трудових та тісно пов'язаних ними відносин.

Список використаної літератури

1. Явич Л. С. О принципе научности в работе советского государственного аппарата / Л. С. Явич // Правоведение. – 1967. – № 2. – С. 60-64.
2. Теория государства и права [Текст] : учеб. [для вузов] / [А. М. Айзенберг, А. М. Васильев, Г. С. Котляревский и др.] ; под ред. А. М. Васильева. – [2 -е изд. испр. и доп.]. – М. : Юрид. лит., 1983. – 416 с.
3. Ронжин В. Н. О понятии и системе принципов социалистического права / В. Н. Ронжин // Вестник МГУ. – Сер.11. Право. – 1977. – № 2. – С. 32-36.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права [Текст] : підруч. / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консульт, 2009. – 656 с.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави [Текст] : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – [3-є вид. зі змін. і доповн.]. – К. : ІСДО, 1995. – 172 с.
6. Теория государства и права [Текст] : учеб. [для вузов] / [В. А. Козлов, К. Е. Ливанцев, Ю. А. Денисов и др.] ; отв. ред. А. И. Королев, Л. С. Явич. – Ленинград : Из-во Ленинград. у-та, 1982. – 381 с.
7. Тараненко В. Ф. К вопросу о системе принципов арбитражного процесса / В. Ф. Тараненко // Труды ВЮЗИ. – М. : РИО ВЮЗИ, 1975. – Т. 38. – С. 181–213.
8. Бородянский В. И. Гносеологический аспект исследования механизма взаимодействия принципов и норм гражданского права / В. И. Бородянский // Государство и право. – 2002. – № 5. – С. 108-110.
9. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве [Текст] / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1989. – 286 с.
10. Бабаев В. К. Презумпции в российском праве и юридической практике / В. К. Бабаев // Проблемы юридической практики. – Н. Новгород, 2000. – С. 323-330.
11. Колодій А. М. Принципи права України [Текст] / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
12. Смирнов О. В. Соотношение норм и принципов в советском праве / О. В. Смирнов // Советское государство и право. – 1977. – № 2. – С. 11-18.
13. Лившиц Р. З. Принципы советского трудового права / Р. З. Лившиц, В. И. Никитинский // Советское государство и право. – 1974. – № 8. – С. 31-39.
14. Трудовое право России [Текст] : учеб. / В. В. Глазырин, Ю. П. Орловский, А. Ф. Нуртдинова ; под общей ред. Ю. П. Орловського, А. Ф. Нуртдиновой. – М. : МЦФЭР, 2004. – 880 с.
15. Кондратьев Р. І. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин / Р. І. Кондратьев, О. Гернего // Право України. – 2000. – № 2. – С. 43-44.